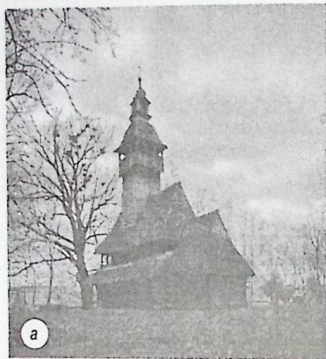

Миколаївська церква в с. Колодному
Закарпатської обл. 1470, XVI ст., 1770.
а — загальний вигляд; б — фрагмент
стінопису "Таїна вечеря"

досвіду народу і його сакральної культури, що являє собою сплав глибинного коріння ідейних традицій предків та християнського віровчення. Споріднені з гармонією всесвіту, ці композиційно і духовно цілісні витвори рук людських викликають захоплення й глибоке пошанування як знаки святості.

місцеві відмінності спостерігаються в об'ємно-просторовій організації форм храмових споруд та пластичному трактуванні їх.

Побіжно торкаючись питань характеристики іконопису, настінних розписів та іконостасів з точки зору їхньої відповідності богословським іконографічним канонам та їхнього мистецького рівня, слід зазначити, що творцями цих образів є як високопрофесійні митці, так і талановиті народні майстри, художники від народу.

Для народних митців, як відомо, властиве дещо спрощене сприйняття богословських канонів іконописання. Лики святих у таких розписах асоціюються швидше з образами простого люду, запозичені з повсякденного життя. Певний брак майстерності тут компенсується ширістю почуттів виконавця і його природженим хистом оптимістичного сприйняття життя. Такі образи загалом зрозумілі громаді і приваблюють декоративною манерою зображення та виразним типажем персонажів.

Зображені у пам'ятках дерев'яної храмової архітектури сакральні аксесуари, настінні розписи, іконопис тощо становлять значну духовну та історико-культурну цінність і є невід'ємними від середовища відповідних храмів, утворюючи з ними єдине ціле.

Гармонія форм і духовного середовища традиційних храмів є результатом синтезу будівельного досвіду народу і його сакральної культури, що являє собою сплав глибинного коріння ідейних традицій предків та християнського віровчення. Споріднені з гармонією всесвіту, ці композиційно і духовно цілісні витвори рук людських викликають захоплення й глибоке пошанування як знаки святості.

1. Логвин Г.Н. Настінні розписи в дерев'яних будовах // Історія українського мистецтва. — Т. 3. — К.: УРЕ, 1968. — С. 154–171.

2. Матвеева Н.П., Голобородько Н.Р. Святі і свята України. — К.: Центр духовної культури, 1995. — 240 с.

3. Мельник В.Г. Церква Святого Духа в Рогатині. — К.: Мистецтво, 1991. — 144 с.

4. Милева Л.С. Росписи Потеліча. — М.: Искусство, 1971. — 216 с.

5. Пушняв Н.С. Словник церковно-обрядової термінології. — Львів: Свічадо, 2001. — 160 с.

6. Степовик Д. Іконологія й іконографія. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. — 312 с.

7. Таранушенко С. Український іконостас // Записки наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1994. — С. 141–164.

Зоя Мойсеєнко

доктор архітектури, професор НАОМА

Народні традиції в сучасній храмовій архітектурі

Шедеври храмової архітектури, створені нашим народом, відомі далеко за межами нашої країни. Їхні витoki, зокрема секрети спорудження дерев'яних храмів, сягають глибини віків. У процесі свого розвитку вони набули характерних композиційних вирішень — відповідно до регіону, а вишуканих пропорцій — переважно на основі золотого перетину. Саме в архітектурі дерев'яних церков чітко відбилися естетичні уявлення українського народу про красу, гармонію, довершеність, що знайшли втілення в храмовій архітектурі аж до найменшої деталі інтер'єру.

Уявлення про красу — надзвичайно стійка філософська категорія, що, мало змінюючись, проходить крізь віки. Ось чому архітектура дерев'яних храмів, а точніше, її основні композиційні прийоми, котрі виникли ще в XIV ст., були відтворені у камені в епоху бароко (середина XVII — кінець XVIII ст.). Українське бароко припадає на епоху визвольної боротьби українського народу, зростання його самосвідомості. Кращі зразки українського бароко надихали творців архітектури й наступних століть.

Митці враховували, передусім, закономірності формування композиції українських храмів. Ті ж українці, що відбували в еміграцію, везли у своїх серцях образи рідних храмів і тому, як тільки ставали матеріально спроможними, замовляли проекти архітекторам-професіоналам, переважно теж українського походження, з проханням відтворити національну своєрідність. У світі майже немає країни, де б не було українців, але найбільші діаспори сформувалися у таких країнах, як Канада, США, Австралія, Англія та ін. І саме в них було побудовано найбільшу кількість православних українських храмів, в образній трактовці яких чітко

прочитуються традиції народної архітектури України. Майже всі храми зводилися на замовлення представників української діаспори і мають риси церков, котрі існували й існують на їхній батьківщині. Такі риси відтворені опосередковано або прямо і чітко означають першоджерело їх.

Найбільш поширені храми, де чітко простежується загальна композиція, відтворена за певними аналогами, але деталі та форми завершень трактуються по-новаторському. Є приклади, де імітується історичний прототип, в інших випадках застосовано певні архітектурні елементи, найчастіше елементи українського бароко, пристосовані до безлікої структури. А є споруди, де нібито й немає явного зв'язку з традиціями, але він все ж таки відчувається підсвідомо та глибинно. Подібне враження складається тому, що в новаторській храмовій архітектурі були враховані характерні для української архітектури пропорційні співвідношення при вишенні загальної композиції.

У храмах української діаспори чітко простежуються композиції народної архітектури, такі, наприклад, як одностовпні тридільні храми, триверхні тридільні, хрещаті в плані, одностовпні й п'ятиверхні і, нарешті, дев'ятиверхні дев'ятидільні. Цікаво, що саме дев'ятиверхнім дев'ятидільним храмом, по суті, завершився розвиток храмів у народній архітектурі. Таким став, зокрема, храм, збудований у селі Новоселиця в 1775–1778 рр. (нині — Новомосковськ Дніпропетровської області) народним майстром М. Погрібняком на замовлення та кошти запорізьких козаків.

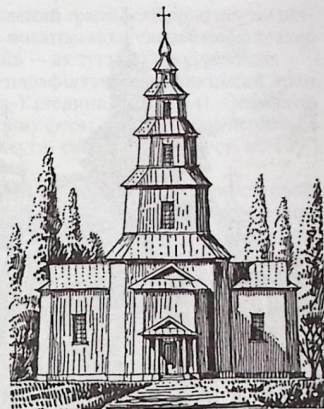

Храм у с. Плішивці Полтавської обл.
Арх І. Кузнецов. 1902–1906

Загалом Новоселицький храм можна назвати реквіємом по козацтву. Адже 1775 року імператриця видала наказ про заборону й ліквідацію Запорізької Січі, а невдовзі, у 1801 році російським Синодом було затверджено циркуляр про заборону будувати церкви в українському стилі. Проте, немов неопалима купина, піднімалися із забуття чудові композиції народної архітектури, і вже у 1902–1906 рр., в епоху модерну, було збудовано храм у с.Плішивці Гадяцького повіту на Полтавщині. Архітектор І. Кузнецов повторює композицію храму села Новоселиця майже в таких самих пропорціях. Композиція дев'ятиверхнього храму реалізується і в церкві Св. Йосафата у Чикаго, причому, якщо в загальній композиції відчужаються прототипи, то деталі завершень раменів хреста

автор вирішує, виходячи з свого розуміння законів естетики.

Відомо, що наші дерев'яні храми мають регіональні особливості, обумовлені насамперед природними умовами. Так, бойківські храми будувалися із смерекоподібним завершенням, поліські були схожими на кремезні дуби, а на Полтавщині й Слобожанщині — тополеподібні за загальною композицією та вирішенням інтер'єрів. Храми мають вишукані пропорції, що базуються переважно на основі золотого перетину — в них втілювалося устремління народних майстрів у височину, до Бога. Такими є, зокрема, відомі шедеври нашої дерев'яної

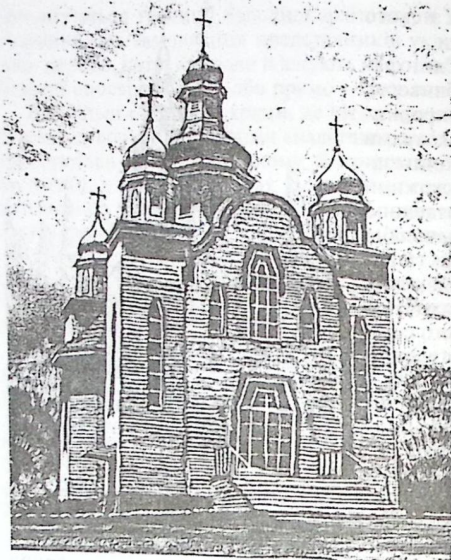
Храм баштового типу
в с. Червоний Оскіл на Харківщині.
1799

Церква П. Калнишевського
у м. Ромни на Сумщині. 1764

архітектури, наприклад церква П. Калнишевського, споруджена в Ромнах, а перед війною перевезена звідти до Полтави, де й загинула під час війни; так звані церкви баштового типу та ін.

Дуже схожа за силуетом з нашими церквами, що підносилися до неба, церква-меморіал, побудована 1951 року в Баунд-Бруку (Нью-Джерсі, США). Вона споруджена за проектом архітектора Юрія Кодака, сина класика української літератури Степана Васильченка. Цей непереісний твір вирішено у гармонійній єдності традиції й новаторства. Барокова традиція у найгрізнішому триповерховому храмі свідомо модернізована завдяки експресивному трактуванню форм. Піднесено урочистий, витончений силует церкви чудово розкриває її мемо-

Православна церква св. Петра і Павла в оселі "Верховина" (Український братський союз). США

ріальне призначення і робить цю споруду довершеним мистецьким монументом на славу всіх вірних синів нашого народу, полеглих у боротьбі за волю рідного краю, а також багатьох визначних людей України, похованих на цвинтарі біля цього храму.

Автор церкви, виховець Київського художнього інституту, що навчався тут перед Другою світовою війною, мабуть, був добре ознайомлений з творами Д. Дяченка, П. Альошина, О. Вербицького у Києві і тому зміг, узагальнивши їхній досвід, підвестись до створення шедевр. Цей храм посідає одне

з найпочесніших місць, утворюючи один ряд з трьох визначних меморіальних храмів ХХ ст., зведених у Плішивцях на Полтавщині (1902–1906 рр.), у Пляшіві під Берестечком на Волині (1902–1906 рр.) і в Баунд-Бруку в США (1951 р.).

1952 року Юрій Кодак завершує спорудження церкви Св. Володимира у Садбурні (Канада), де також простежуються риси української архітектури, насамперед у завершенні храму, у вирішенні порталу головного входу у вигляді трапецієподібного профільного оздоблення та у формі шестиграних дверей. А в 1978 р. він будує православну церкву Успіння Пресвятої Богородиці в Оттаві (Канада), загальна композиція якої запозичена у давньоруській (візантійській) архітектурі, з характерним вирішенням стін, прикрашених закомарами та барабаном, завершеним плескатим, а не грушеподібним куполом.

У сакральній архітектурі української діаспори, як і в Україні, були найбільш поширеними тридільні триверхи або хрещаті п'ятиверхи храмів. Найяскравіше стиль українського бароко відтворений в українській католицькій церкві Покрови Пречистої Діви Марії архітектора Романа Павлишина в Брізбені (Австралія). Триверха церква має бані грушеподібної форми, підбанники — трапецієподібної. Прорізи вікон також

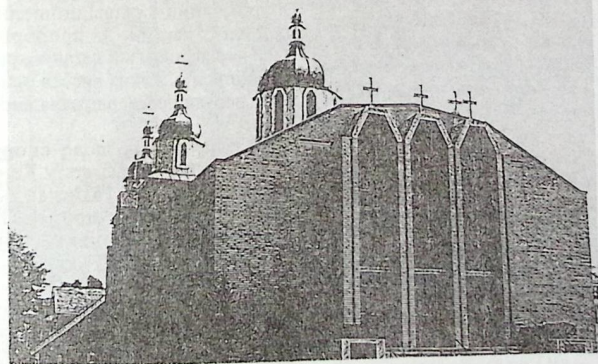
трапецієподібні; головний вхід підкреслений трапецієвидною нішею значних розмірів. У церкві майже немає новаторських елементів і виразно проступають форми українських храмів — як туга за батьківщиною.

По-іншому вирішено триверхий парафіяльний католицький храм Святого Василя Великого у м. Санта-Катерина (Бразилія). Основний об'єм має тричастинний поділ спрощених форм, у яких не прочитуються національні традиції, однак вони присутні саме в тридільності об'єму і в триверхих завершеннях.

П'ятиверхі храми народної архітектури завдяки вишуканості своїх форм і гармонійності пропорцій також слугували прототипами численних храмів української діаспори в різних частинах світу. Показовим прикладом хрещатого п'ятиверного храму є церква Успіння Богородиці в Л'юрді (Франція). Вона збудована 1983 року за проектом архітектора Мирослава Німціва. Загальна композиція, пропорції, форма завершень — усе нагадує численні прототипи дерев'яних храмів в Україні.

Образ православної церкви Петра і Павла в оселі "Верховина" (США) вирізняється досконалістю архітектурних форм і національною самобутністю. Цей невеликий п'ятиверхий хрещатий храм є зразком, у якому український архітектурний модерн має яскраво виражені риси необароко. Саме це надає храмові єдності з тією традицією, яку заклали зодчі України на початку ХХ ст.: компактна форма плану, виразний силует храму, гармонійні пропорції, могутній бароковий фронтон і знакові для української архітектури прорізи трапецієподібної форми.

Якщо прототипи згадуваних вище храмів чітко спостерігаються як у загальній композиції, так і в деталях, то у певній низці храмових споруд української діаспори за кордоном автори передають національний

Українська католицька церква Богоявлення в Рочестері (Нью-Йорк, США). Арх. М. Німців. 1971

колерит лише через деталі. Прикладом такого вирішення є українська католицька Церква Богоявлення в Рочестері (Нью-Йорк), побудована 1971 року за проектом архітектора М. Німціва. Загальна композиція її не має аналогів в українській архітектурі, але шестигранні прорізи, які застосовано на барабанах верхівок, а особливо могутній портал із трьох неглибоких ніш шестигранної форми на всю висоту храму засвідчують певну адресність архітектури, її національну самотність.

Церква Святого Івана Хрестителя, побудована в Перті (Австралія), маючи новаторські форми в загальній композиції, водночас є своєрідним прообразом хрещатої одноверхої церкви.

Значна кількість храмів в Австралії, Англії, Аргентині, Бразилії, Канаді, США побудована за типом базилік в стилі українського необароко з двома баштами, що фланкують головний вхід. Прикладом такого вирішення може слугувати храм Пресвятої Діви у Буенос-Айресі (Аргентина) з базиліковою структурою, вирішеною у формах українського необароко. Бічні дзвіниці підкреслені кутовими напівколоннами з характерними бароковими завершеннями. Чудово виліплені бароковий портал та величний бароковий фронтон, що завершує головний фасад. Загальна композиція нагадує собор Трійці у Чернігові, а також Братську і Микільську церкви на Подолі у Києві, котрі були найкращими архітектурними творами доби гетьмана Івана Мазепи. Бездоганним смаком позначена ця церква і є прикладом дотримання високої фахової культури з повним володінням всіма тонкощами барокової композиції.

До подібного типу споруд належить храм у Нордбальтфорді (Канада), його загальна композиція має бароковий характер з гармонійним пропорційним співвідношенням основних частин. За пропорційним вирішенням він нагадує храми Подніпров'я, в яких висота основної споруди перевершувала висоту верхівок.

Плідну роботу щодо спорудження храмів провадить у Канаді та США професор Радислав Жук, який переважно в пропорціях, опосередковано, по-новаторському враховує традиції української архітектури.

Активне будівництво сакральних архітектурних об'єктів нині здійснюється також в Україні, причому в нових спорудах відтворюються переважно барокові традиції.

Храм Пресвятої Богородиці у Буенос-Айресі (Аргентина)

Це ще раз підтверджує думку видатного українського архітектора Д. Дяченка, який висловився приблизно так: якщо б у світі не було бароко, український народ вигадав би його сам. Буянність форм, декору, орнаментики, профілів, куполів, кольору та білизни на фоні темної інтенсивної зелені — усе це створювало почуття святковості й радісного піднесення. Тому не дивно, що в нових спорудах стиль імперії класицизму, насаджуваний в Україні авторами нових храмів, не сприймається.

На жаль, досвід будівництва нових храмових споруд у нас майже

Загальний вигляд храму Св. Трійці в м. Києві. Арх. В. Гречина, І. Гречина. 2000

Храм на проспекті Миру в Києві. 1993

не вивчається. За роки незалежності в Україні зведено досить велику кількість храмів різної значущості. Майже усі вони позначені стильовими рисами бароко, проте справді новаторських пошуків дуже мало. Зразки храмової архітектури неobaroko 1990-х років маємо у Києві.

Насамкінець зауважимо, що тема традицій і новаторства загалом ще мало досліджена, особливо стосовно храмової архітектури. Отож, якщо ми хочемо мати національно означену архітектуру, наприклад таку, як мають її Китай, Японія, Середня Азія, Фінляндія, Мексика та багато інших країн, сучасна архітектура яких збагачує планету, робить її привабливою і розмаїтою, то мусимо шукати відповідних вирішень й створювати життєве середовище для забезпечення національної своєрідності нашого зодчества.

1. *Мойсеєнко З.В.* Традиции народной архитектуры и современное зодчество // Архитектура СССР. — 1975. — № 8. — С. 36—38.
2. *Прибега Л.В.* Народне зодчество України. — К.: Будівельник, 1989. — 102 с.
3. *Таранушенко С.А.* Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. — К.: Будівельник, 1976. — 273 с.
4. *Українці в світі.* — К.; Мельбурн: Фортуна, 1995. — 424 с.
5. *Чепелик В.В.* Пропорційність в народнім зодчестві // 36. наук. праць аспірантів. — К., 1963. — № 22. — С. 75—85.
6. *Юрченко П.Г.* Дерев'яна архітектура України. — К.: Будівельник, 1970. — 190 с.

Вадим Куцевич

доктор архітектури, дійсний член Української академії архітектури, керівник архітектурного центру КиївЗНДІЕП

Еволюція формування об'єктів культури та дозвілля (Частина 1)

Кожен народ має свої традиції, які сягають в глибину століть. Особливості поведінки народів стираються часом, залишаються лише загальні закономірності, які виявляють головне. Протягом історії розвитку людства функції дозвілля і спілкування мали різні форми. Кожна епоха, яку характеризували певні соціальні відносини, додавала цим формам особливого характеру. Вже на стадіях первісного розвитку суспільства в планувальній структурі поселень простежується просторова диференціація за видами спілкування: кровно-родинне спілкування (житло), виробниче спілкування (господарська зона), вільне спілкування (центр поселення).

Античні рабовласницькі держави демонструють вже різноманітніші форми спілкування. Особливо широкий розвиток у цей період отримують будівлі для вільного спілкування, які слугували необхідною матеріальною базою для розвитку грецької античної культури. Розвиток виробництва, яке було засноване на рабській праці, дозволяв направити для цієї мети достатні кошти [1—6].

“Золотий вік” Греції — це час духовної та фізичної довершеності людей. У грецькій філософії людина розглядалася у безперервній єдності з природою, а закони природи тлумачилися за аналогією з життям людини. Спосіб життя вільної людини в поданні філософів античного світу, зокрема у поглядах Платона, де говориться про життєві процеси, що приносять людині задоволення, можна ототожнювати зі змістом, який вкладається в сучасне поняття дозвілля” [7].

У філософії Сократа щастя (евдемонізм) складається з фізичного і духовного здоров'я, заняття мистецтвом і наукою, що було метою життя. Життєва теза вільної людини античного світу в період його розквіту — всебічний розвиток особистості, основою якої були краса та естетична досконалість людини, просторового середовища і архітектури.

Відпочинок і дозвілля в цей період можна класифікувати трьома категоріями: фізична культура (гімнастика, спорт, ігри, військове виховання); інтелектуальна культура (філософія і політика, риторика, виховання, диспут, дифирамби, поезія, театр, хор, музика, образотворче мистецтво); емоційна культура (трапези і бенкети, ритуальні свята, святкові процесії, видовища, принесення жертви). Рідко будь-яка категорія дозвілля виступала відокремлено, частіше кожна функція була складовим елементом єдиного свята або дійства [8].

Архітектура будівель була широко представлена такими об'єктами:

- для духовного розвитку людини: храми, театри, бібліотеки; лескі — приміщення для бесід, свого роду античні клуби; стої — місця прогулянок, з парадними залами для міських урочистих подій; подвір'я — для приїжджаючих;
- для фізичного виховання і спорту: гімнасії, які склалися з огорожених двориків, кімнат для умивання, портиків, лекційних залів, навчальних кімнат, лав для філософів і риторів; палестра — місце для гімнастичних вправ (стадіони та іподроми).

Великого значення надавалося суспільством фізичній культурі і спорту, що обумовило широкий розвиток будівництва спортивних споруд. Тип давньогрецького стадіону слугував основою для давньоримських стадіонів і цирків, були створені спортивні комплекси у Дельфах, Олімпії, Епідаврї, Мілеті. Місця для спортивних ігор розташовувалися поблизу святилищ і храмів богів, ігри влаштовувалися в дні культових свят, на які збиралися юрби народу (наприклад на стадіоні до 20 тис. людей).

Життя проходило поза домом, на вулицях і площах. Торгова площа — агора — центр політичного і ділового життя Афінської держави, місце відпочинку, прогулянок, зустрічей. Життя не мислилося поза агорою,